

התמודדות עם דילמות אתיות במחנה שורה מנקודת מבטו של עובד סוציאלי: אוטואתנוגרפיה אתית

יהונתן פיאמנטה, פליקס קפלן

|| תקציר

רקע: בעקבות האירועים הטרגיים של שבעה באוקטובר, עלה צורך בגיוס דחוף של אנשי מקצוע מתחומי הטיפול. ההתנסויות שעברו אנשי המקצוע שינו את מציאות חייהם האישית והמקצועית. השגרה הסדורה והערכים המנחים אותה נצבעו באיזודאות ובחוסר אונים נוכח ההתמודדויות המקצועיות המורכבות. התמודדות זו טרם תועדה מפריזמה אתית.

השיטה: מחקר איכותני אוטואתנוגרפי, שבמסגרתו החוקר הראשון (יהונתן), עובד סוציאלי בהכשרתו, הציג שלושה סיפורים אישיים סימבוליים מחוויותיו כעו"ס במחנה שורה, שמגולמת בהם התמודדות עם חוויות אובדן ושכול של משפחות בעת פינוי זיהוי של גופות הנרצחים מכמה זירות וקרבות.

ממצאים: שלושת הסיפורים מאירים דילמות אתיות ייחודיות ומורכבות שהתהוו במתחם המשפחות במחנה שורה, ושטרם תועדו בספרות המקצועית של העבודה הסוציאלית בארץ ובעולם. הדילמות המגולמות בסיפורים הן של אוטונומיה מול פטרנליזם, אמירת אמת אל מול חצאי אמיתות ו"שקר לבן", וקונפליקט הנאמנות הכפולה בין הלקוח לארגון (צה"ל) ולמשפחות חללים אחרות.

מסקנות והמלצות: המאמר מנכיח את הצורך בהכשרה מקצועית נאותה להתמודדות עם סיטואציות ודילמות אתיות מורכבות בזמני חירום. כותבי המאמר ממליצים להתייחס לתכנים אבחוניים והתערבותיים בתחום הטראומה בתוכניות הלימוד לתארים בוגר ומוסמך, וכן לשים דגש על הידע והמיומנויות הרלוונטיים לתחום הטראומה ועל הדילמות האתיות האופייניות לתחום זה, שהחוקרים ממליצים לבדלו כתחום מומחיות כשלעצמו. לבסוף, מוצע מודל אתי המותאם להתמודדות עם דילמות אתיות בזמני חירום.

מילות מפתח: אוטואתנוגרפיה, עבודה סוציאלית בשעת חירום, מחנה שורה, אתיקה מקצועית, דילמות אתיות

|| רקע תאורטי

מדינת ישראל מתמודדת תדיר עם מצבי חירום - במלחמה ובאירועי ביטחון, בנסיבות אפידמיולוגיות ופגעי טבע (מיכאלי, 2023). בראש המחנה ניצבים העובדים הסוציאליים, אשר מתגייסים לסייע במסגרת תפקידם החיוני במקום עיסוקם או בהתנדבות. התגייסות זו מקבלת משנה תוקף על פי כללי האתיקה המקצועית (סעיף א'5 בפרק 2): "העובדים הסוציאליים יספקו, ככל שניתן, שירותים מקצועיים הולמים לציבור במצבי

1 שני החוקרים תרמו באופן שווה לכתיבת המאמר.

ד"ר יהונתן פיאמנטה | בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית צפת. jhonathan.pi@zefat.ac.il
ד"ר פליקס קפלן | בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית צפת. felixk@zefat.ac.il

צילום: יהונתן פיאמנטה

עבודה סוציאלית היא ביסודה מקצוע מונחה אתיקה. עובדים סוציאליים נתקלים תדיר בדילמות ערכיות ומוסריות מורכבות. כדי להצליח בתהליכי ההתערבות לצורך השגת שינוי, על העו"ס לתת את הדעת על קיומן של דילמות אלו ולא להתעלם מהן (Chatzifotiou & Papouli, 2022). דילמות אתיות מוגדרות כמצבים המערבים קבלת החלטה בין שתי חלופות או יותר, כאשר כל חלופה מונחית על ידי עיקרון אתי שונה. לרוב, הדילמות מגולמות במתח מובנה בין אינטרסים מנוגדים (כגון אלה של הלקוח, של העו"ס עצמו/ו/או של הארגון) לבין ערכים מוסריים או עקרונות אתיים שונים. דולגוף ושות' (Dolgoff et al., 2011) הציעו מודל הנקרא Ethical Principles Screen, שתפקידו לסייע בקבלת החלטות במפגש עם דילמות אתיות. מודל זה מבוסס על מדרג של שבע רמות, שהם ממליצים להחיל על סיטואציות שבהן אין די בקוד האתיקה כדי להנחות בקבלת ההחלטה הנכונה. מדרג זה מבוסס על דירוגם של העקרונות האתיים לפי סדר חשיבות עולה: אמת וגילוי נאות, פרטיות וסודיות, איכות חיים, אייזוק, אוטונומיה, שוויון ואי-שוויון והגנת החיים. למקצוע העבודה הסוציאלית בישראל יש קוד אתיקה שמטרתו לסייע בבחינת דילמות וקונפליקטים אתיים ובקבלת החלטות מקצועיות, וכן להיות כלי בקרה שבאמצעותו אפשר לשפוט את החלטותיו ומעשיו של איש המקצוע (איגוד העובדים הסוציאליים, 2018). שש הדילמות השכיחות ביותר בעבודתם של עובדים סוציאליים בישראל הן: שמירה על חסיון המידע;

חירום וסכנה, תוך הבטחת ביטחונם האישי" (איגוד העובדים הסוציאליים, 2018). פעילות טיפולית זו בעיתות חירום מזמנת לפתחם של העובדים הסוציאליים שאלות אתיות מהותיות. נקודת המוצא של מאמר זה היא שאפשר לשמור על כללי האתיקה המקצועית בזמני חירום, בדומה לעמדתו של מיכאלי (2023).

עבודה סוציאלית היא ביסודה מקצוע מונחה אתיקה. עובדים סוציאליים נתקלים תדיר בדילמות ערכיות ומוסריות מורכבות. על העו"ס לתת את הדעת על קיומן ולא להתעלם מהן

המונח "אתיקה" מתאר ערכים, התנהגויות ונורמות מוסריות מקובלות חברתית (גרופר וסלקובסקי, 2022). אתיקה מקצועית, מונח המתאר אורחות התנהגות ראויות של קבוצות מקצועיות, מושתתת על ערכי מוסר אלו. פנחס ומיכאלי (2012) המשיגו את האתיקה המקצועית כמערכת ערכים וכללי התנהגות שקבוצה מקצועית מאמצת, ואשר כוללת הגדרת כללים הנגזרים מצורכי המקצוע ומסדריה של המערכת הארגונית. מחויבותם של אנשי המקצוע לקוד האתי מעצימה את יכולת הלקוחות לתת אמון בהם ובפרופסיה שהם מייצגים (גרופר וסלקובסקי, 2022).

מניעת זיהוי. גישתנו האתית לתהליך הערפול עומדת בהלימה עם גישת Strange accounts, המומלצת לשימוש כאשר מדובר בכתיבה שיש בה סיכון לחוקר או לדמויות רקע, או שהיא עוסקת בסוגיות רגישות במיוחד (Rambo, 2016). גישה זו מבוססת על השארת חלקים מהמידע המובא במסגרת הסיפורים עמומים ודומשמעיים, לצורך הסוואה.

לאור היותה של כתיבה זו אישית ביותר, היא מעלה סוגיות אתיות הנוגעות ל"עצמי" של החוקר. על החוקר מוטלת אומנם המשימה לחקור ולתאר את החוויה הפנימית באותנטיות מרבית, אך שחזור אירועי העבר עלול לעורר אי־נחת וכאב ולהיחוות כטראומטי (Edwards, 2021). כדי להתגבר על סוגיה זו, במהלך תקופת הכתיבה של מאמר זה התקיים שיח רציף בין שני החוקרים, לצורך עיבוד המשכי של חוויות מורכבות אלו.

|| ממצאים

בפרק זה מתוארים שלושה סיפורים מחוויותיו של החוקר הראשון (יהונתן) בשבועות הראשונים שלאחר אירועי שבעה באוקטובר, בהיותו מתנדב בתפקיד עו"ס ליווי משפחות חללים במחנה שורה². כחלק מהדיאלוג בין שני החוקרים, וגם כפן משמעותי בתהליך העיבוד שלו, יהונתן נתן שם סימבולי לכל אחד מן הסיפורים, והחוקר השני (פליקס) חידד את השמות תוך כדי תהליך העבודה על המאמר, במטרה לחבר את עצמו לסיפורים.

שלושת הסיפורים של החוקר הראשון (יהונתן) ממחנה שורה

סיפור ו: מאיה של אבנר

ביום השני של אבנר במתחם המשפחות, הוא כבר הפך להיות קצת כמו אבא של כולם. כשהגיעו אנשים חדשים, אבנר היה הראשון לגשת אליהם ולהציע קפה וחיבוק. לאבנר היו קול עמוק וידיים שריריות של חקלאי, וכאב שקט שגרם לכולם שם להרגיש קצת פחות אבודים. הסתכלתי עליו מהצד וידעתי שכאשר יגיע הרגע, אבנר ירצה לראות את מאיה, הבת שלו.

בארבע בבוקר קרא לי איתי, מפקד המשמרת. הוא אמר שסיימו את תהליך הזיהוי של מאיה ושהוא "מעריך שיהיה קושי במפגש עם המשפחה".

"אתה מתבלבל", אמרתי לו בביטחון תוך שאני עוטה מסכה, "זאת הרי הבת של אבנר. אני לא דואג".

חובת דיווח; עומס תיקים בשל משאבים מצומצמים; קומפלטיות מקצועית (כאשר קיימת היתכנות לפגיעה בלקוח בשל היעדר ידע או ניסיון מקצועי); קבלת הסכמה מדעת מלקוחות לצורך מתן מידע לאחרים; אמירת אמת ללקוחות או לאחרים בסיטואציות שבהן הלקוח עשוי להינזק מכך (Linzer et al., 2003). במחקר שעסק בדילמות אתיות בהכשרות המעשיות של סטודנטים לעבודה סוציאלית בישראל, נמצא הדהוד לממצאים בשלוש דילמות שכיחות: המתח בין החובה לשמור על סודיות לבין הפרתה; קונפליקט הנאמנות הכפולה; וזכותם של הלקוחות לקבל החלטות עצמאיות גם כאשר הדבר עשוי לנגוד את טובתם (Segal & Peled-Avram, 2023).

דילמות אתיות נצבעות במשמעות ייחודית בתוך ההקשר שהן מתהוות בו בכל אחד מתחומי הבעיה של העבודה הסוציאלית (Viscarret et al., 2020). הניואנסים הספציפיים שמאפיינים דילמות אתיות משתנים בהתאם לתחום הבעיה, מעבר למסגרת של קוד האתיקה הכללי.

עד כה, הכתיבה בנושאי אתיקה התמקדה בימי שגרה. ברם, התקופה הנוכחית מציפה את השאלה הבאה: כיצד עובדים סוציאליים הפועלים בחירום מתמודדים עם דילמות אתיות? שאלת מחקר זו מניחה את הבסיס למאמר חלוצי זה ומנחה את ההתבוננות בדילמות האתיות שהחוקר הראשון (יהונתן) נתקל בהן במחנה שורה, כעו"ס שליווה משפחות חללים בשעתן הקשה - בעת זיהוי גופות יקיריהן והפרידה מהם - תוך התמודדות עם הטראומה שלהן וגם עם החדירות הטראומטית של המראות, הריחות והחוויות.

|| שיטה

המאמר מבוסס על מחקר איכותני אוטואתנוגרפי. זוהי שיטת מחקר ייחודית, ששמה לה למטרה לבחון את החוויה והניסיון האישיים של החוקר ביחס לאירועים משמעותיים שהיה מעורב בהם במישורין (Sparkes, 2024). זרם מחקרי זה משלב בין אוטוביוגרפיה לאתנוגרפיה, כך שהכתיבה האוטואתנוגרפית הופכת לתהליך ולתוצר. לעיתים, כמו במחקר זה, חוויות רגשיות טעונות ומטרידות, כגון חוויות אובדן ושכול, הן המוקד של המחקר האוטואתנוגרפי. ניתן לכתוב אוטואתנוגרפיה בזמן אמת או בדיעבד. במאמר הנוכחי, האירועים תועדו כארבעה חודשים לאחר שהסתיימו. האירועים המתוארים בפרק הממצאים עורפלו בעזרת שימוש בשמות בדויים ובפרטים נוספים ששונו, לצורך

2 תיאור מורחב של תפקיד עו"ס ליווי משפחות חללים והתפיסה המקצועית שבבסיס ההתערבות של העו"ס המלווה - ראו אצל גור קול ושות' (2024).

את יריעת הפלסטיק שכיסתה את מאיה, מאפשר לאבנר פגישה אחת אחרונה.

הסיפור מציף במלוא חריפותה את שאלת טובתו של הלקוח ואת הדרך להגדירה. החירות של אבנר להגדיר את צרכיו ואת רצונותיו והזכות המוקנית לו לקבל את ההחלטות שנראות לו כנכונות ביותר עבורו, עומדות למבחן אל מול שאלת טובתו של הלקוח והדרך להגדיר אותה. תנאי מהותי להבטחת יכולתו של אדם לבחור עבור עצמו הוא הצגת המידע הרלוונטי בפניו, באופן מלא ונטול הטיות. במקרה המתואר, המידע שניתן לאבנר מוגבל ליכולת להביע במילים את מראה בתו. אם לא די בכך, יהונתן שנחשף למראה הקשה האמין באמת ובתמים שלו אבנר היה רואה את גופת בתו, היה מתחרט על כך ואולי אף מצטער שלא עצרו אותו מבעוד מועד.

מכאן, עולה השאלה: האם, במצב המתואר, היה נכון לאפשר לאבנר את הבחירה לראות את גופת בתו במצב של איבוד צלם אנוש, או שהיה נכון יותר להשתמש בכוח התפקיד והסמכות הנלווית אליו מתוך כוונה להגן עליו מפני פגיעה, ובכך אולי אף להגן על כבוד הנפטרת, שגופה הושחת וחולל?

דילמה זו מתכתבת עם ערך שיתוף הלקוחות שבקוד האתיקה המקצועית של העובדים הסוציאליים ועם ערך כבוד האדם (וכבוד המת), שלאורם מצופה מהעו"ס להבטיח את עצמאות בחירותיו של לקוחו (איגוד העובדים הסוציאליים, 2018).

ההחלטה במקרה זה התקבלה לאחר השקעת מאמץ משמעותי להביע במילים את מראה הגופה, ובכך להניא אותו מלהיכנס לאוהל. ברם, כאשר אבנר בכל זאת התעקש, יהונתן כיבד את בחירתו על אף הסתייגותו האישית, מתוך כיבוד האוטונומיה של אבנר כאביה של המנוחה.

סיפור 2: רק קליע אחד

אני זוכר את הרגע שראיתי את ליאור. עמדתי ליד עגלת המתכת הקרה שעליה ליאור שכב והסתכלתי. יריעת פלסטיק כחולה כיסתה את מה שנותר מגופו של ליאור ורק הפנים היו גלויים. אני זוכר את המחשבה המשונה שהייתה לי, שאני יכול ממש לראות את הסבל על הפנים שמתחת לתלתלים השחורים. הסתכלתי על הפה הפתוח של ליאור שכאילו קפא באמצע זעקה, ואחר כך על החור הריק, השחור והגדול, במקום שבו היו פעם אף, עיניים וחיים. אחר כך חשבתי על אימא שלו, שיושבת חסרת נשימה מעבר לגדר המחנה, מחכה שאבוא לקרוא לה לראות את הבן. דמיינתי איך אתאר

”זאת אולי הייתה הבת שלו”, מלמל איתי כשנכנסנו לאוהל, ”אבל עכשיו... עכשיו אני כבר לא יודע איך לקרוא לזה”, אמר איתי כשהוא מצביע על מיטת המתכת שבמרכז האוהל.

התקשיתי לנשום. הצחנה שהכתה בי וחדרה בקלות את המסכה גרמה לי להשתתק. בהיתי בגוף הדומם והמעוות שהיה מונח על השולחן. ”הגופה נשארה הרבה זמן בשמש עד שמצאו אותה”, אמר איתי בשקט, ”זה גרם לה להתנפח ולשנות צורה”.

אבנר נכנס לאוהל ואני בעקבותיו. איתי כבר חיכה שם והביט בי בלי להגיד דבר, בעודו מסיר את יריעת הפלסטיק שכיסתה את מאיה, מאפשר לאבנר פגישה אחת אחרונה

יצאנו מהאוהל תוך כדי שאנחנו קורעים את המסכה מהפנים ונושמים נשימה עמוקה. איתי המשיך: ”נראה לי שכדאי שתוריד את אבנר מהרעיון. תגיד לו שראית ושאתה לא ממליץ”.

פתחתי את הפה כדי לענות אבל איתי הקדים אותי ואמר בעצבנות: ”אני יודע שזאת זכותו. אל תתחיל עכשיו לתת לי הרצאה, בסדר? אולי זאת זכותו לראות אותה, אבל אף בנאדם לא היה רוצה לזכור את הבת שלו ככה”.

”אז בוא נגיד לו את האמת”, ניסיתי להתווכח, ”בוא נספר לו מה ראינו וניתן לו לבחור”.

”תגיד, אין לך רחמים עליו?” הקול של איתי כבר היה קרוב לצעקה, ”אתה באמת רוצה לפרט לו איך הבת שלו נראית? תאמין לי, יום יבוא והוא יודה לך שחסכת לו את זה”.

כמה דקות אחר כך, כשאבנר ואני כבר נעמדנו מחוץ לאוהל, הוא דיבר איתי בשקט ובהחלטיות. ”אני הולך לראות את מאיה שלי. נקודה”.

”אבנר”, ניסיתי שוב, ”אני אומר לך, זה מראה קשה מאוד. אולי כדאי לזכור אותה כמו בתמונות שהראית לי אתמול בטלפון שלך? מה שתראה כאן לא יעזוב אותך”.

”זאת הבת שלי”, אמר אבנר והסתכל עליי. ”איך אני אוכל להמשיך לחיות בידיעה שפחדתי להסתכל עליה?”

אבנר נכנס לאוהל ואני בעקבותיו. איתי כבר חיכה שם והביט בי בלי להגיד דבר, בעודו מסיר

שותפים למעשים שיש בהם אי יושר, תרמית והטעיה" (איגוד העובדים הסוציאליים, 2018).

החלטה במקרה זה הייתה אינטואיטיבית באופייה, היות שלא הייתה בסיטואציה המתוארת שהות להתלבטות. נדרשה החלטה מהירה, בו במקום, איך להגיב והאם לשקר לאם. ממקום של אמפתיה מוגברת והזדהות השלכתית עם האם, יהונתן בחר לשקר לה. קרי, במצב זה, של העברת רגשות שליליים שהאם לא יכלה להכיל אל יהונתן - הוא הזדהה עם הלך רוחה שהושלך אליו והרגיש שלא תוכל להכיל תשובה שונה מזו שבחר לתת. על כן, החלטתו הייתה רגשית ואינסטינקטיבית במהותה, ולא מושכלת או כזו המבוססת על דיון אתי פנימי.

נורית נעצרה, תפסה לי את היד

בחוזקה והסתכלה עליי. "אני רק

צריכה להיות לידו לרגע. לא צריך

לראות. רק להיות איתו."

רציתי להגיד לה שזה בסדר, שאני פה

איתה בכל מה שתבחר, אבל נורית

המשיכה מייד ושאלה: "אתה ראית

אותו, נכון?"

סיפור 3: עד שהילדים יהיו ביחד

"רוצה לשתות?" שאלתי את עומר והושטתי לו בקבוק קטן. עומר, שישב לידי, הניד בראשו לשלילה והמשיך להביט קדימה, אל עבר גופת בנו שנחה מכוסה על מיטת המתכת.

"ברק היה ילד כל כך טוב. תמיד היה שומר על אחיו הקטן, גם כשכבר גדלו והתגייסו לצבא".

הוא חייך בעצב. "להגיד לך את האמת? נטע היה הרבה יותר חזק ממנו. כשהוא התקבל לקורס חובלים הוא הקניט את ברק בצחוק ואמר לו: 'אז מה, ברק, עכשיו אני אשמור עליך?', אבל ברק היה משתיק אותו ואומר: 'בבית, אתה האח הקטן שלי, אז תסתום'". הוא חייך שוב בדמעות: "אפילו למסיבה ברעים הם הלכו ביחד".

עומר הפנה פתאום את המבט שלו אליי, כאילו התנער מחלום, ואמר לי: "אני לא חוזר הביתה בלי שזיהיתי את נטע. אתה מבין? הבטחתי לאימא שלהם שאני חוזר לקיבוץ עם ברק ונטע".

לרגע חשבתי שהעצב והעייפות גרמו לעומר לבלבול.

"עומר, נטע לא כאן. זה ברק כאן, אתה שומע?"

לה במילים קצרות וקמצניות את מה שהלב לא רוצה לדעת.

במתחם המשפחות שמחוץ לבסיס חיכתה לי נורית, אימא של ליאור. ניגשתי אליה ובקול כמעט לוחש אמרתי לה: "אני כאן כדי לקחת אותך אל הבן שלך".

הלכנו ביחד את המטרים הספורים שמפרידים בין שער המחנה לאוהל החללים, כשאני רואה מול עיניי את ליאור המת. תמונה שעוד רגע תיחרט גם בנפש של נורית לנצח.

"אתה יודע", היא אמרה פתאום, "בטלוויזיה היה ריאיון עם איש אחד מזק"א. הוא סיפר שמצאו הרבה סימני התעללות. כן, ככה הוא קרא לזה, התעללות". שתקתי.

נורית נעצרה, תפסה לי את היד בחוזקה והסתכלה עליי. "אני רק צריכה להיות לידו לרגע. לא צריך לראות. רק להיות איתו".

רציתי להגיד לה שזה בסדר, שאני פה איתה בכל מה שתבחר, אבל נורית המשיכה מייד ושאלה: "אתה ראית אותו, נכון?"

הנהנתי בחיוב.

"אז תגיד לי רק דבר אחד: זה נראה שהוא סבל? זה כל מה שאני רוצה לדעת. ליאור שלי סבל?"

העיניים של נורית ננעצו בי, ודמיינתי אותן כמתחננות שלא לדעת. נזכרתי בפנים המעוותות והמעונות של ליאור, ובריק השחור שמתחת לשיער המתולתל.

"בכלל לא", עניתי לה כשאני מתאמץ שהקול שלי לא ירעד. "הוא בכלל לא סבל. היה לו רק קליע אחד שחדר לו לצוואר. כנראה שהוא מת במקום". נורית נאנחה, והיד שלה, שהחזיקה בי בכוח, הפכה רפויה. היא המשיכה ללכת לצדי כשהיא ממלמלת לעצמה: "רק קליע אחד".

בדומה לסיפור הראשון, גם המקרה הנוכחי מתמודד עם הקושי לקבל החלטה כאשר הלקוח אינו חשוף למלוא המידע הקיים, וכאשר החשש הוא שעצם חשיפת הלקוח למידע (צעד שהוא מטבע הדברים בלתי הפיך) עלולה לפגוע בו.

במקרה שלפנינו, החשש שעולה אצל העובד הסוציאלי לגבי ההשלכות הנפשיות שעלולות להיות לחשיפת האמת בפני אמו של ליאור על הדרך שבנה מצא את מותו, מקבל חיזוק מן האופן שהאם מדברת, מהחרדה שהיא מביעה מן האפשרות שבנה מת בסבל גדול, ומהאופן שהיא מביעה מעין בקשה לתשובה מנחמת. מנגד, הסתרת המידע סותרת את ערך היושרה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בקוד האתיקה המקצועית של העובדים הסוציאליים: "העובדים הסוציאליים לא יהיו

של משפחות אחרות, בסיטואציה כה יוצאת דופן שבה האב זקוק נואשות להביא את התהליך לכדי סיום, ולאפשר לו את הפרידה הכואבת משני בניו?

המתח המובנה והמתמשך שבין נאמנות ללקוח לבין נאמנות מערכתית מובע בקוד האתיקה במילים אלה: "העובדים הסוציאליים ינהגו בעבודתם ביושר, באמינות ובנאמנות ויקפידו על שימוש יעיל ומורשה במשאבי השירות המעסיק" (איגוד העובדים הסוציאליים, 2018). במקרה זה, נעשה מאמץ רב לנהל שיח כן ובגובה העיניים עם האב, מתוך הרצון לפעול באופן מקצועי ואתי יאה. ברם, מתוך הצורך של יהונתן לפעול על פי הנהלים והתקנות (ברטרספקטיבה, דבר שלתחושתו נדרש גם עבור עצמו כדי לייצר סדר בכאוס) - בשורה התחתונה, בקשת האב סורבה ויהונתן העדיף את הנאמנות המערכתית על פני יצירת תקדים על פי בקשת האב.

|| דיון

בעוד הדחף הטבעי בימי חירום הוא להגיש עזרה מהר ככל שניתן, תוך עצימת עין מול כללים שונים (מיכאלי, 2023), תיאורי המקרה שהובאו במאמר זה מתארים מציאות שונה - של חשיבה לפני מעשה ורפלקציה על המשמעויות של כל פעולה - תוך ניסיון לבחור באלטרנטיבה המיטיבה בהיבט של צמצום הנזק הנפשי האפשרי למשפחות. תמונה דומה מהדהדת גם ממאמרם של גור קול ושות' (2024), שבו מתוארת מלאכת ליווי משפחות החללים במחנה שורה על ידי עובדות סוציאליות מתנדבות.

תרשים ו: פירמידת העקרונות האתיים בזמני חירום

בישראל מוכרים עשרה תחומי מומחיות (משפחה, ילדים ונוער, זקנה, נשים, תקון, מוגבלויות, קהילה, בריאות, בריאות הנפש וניהול מערכות רווחה) (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2024). ברי כי המפגש עם דילמות אתיות הוא שכיח בשגרת עבודתם של עובדים סוציאליים בכל אחד מתחומי הבעיה המאפיינים את המקצוע (Gómez-García et al., 2022), אולם אף לא אחד מהם טומן בחובו התייחסות ספציפית

אמרתי והצבעתי על גופתו של ברק. "אולי נטע ניצל, אולי עוד יגיעו אליו".

"לא, לא. נטע כאן, במחנה הזה. אנחנו יודעים את זה בוודאות. הגעתי לפה כי ראינו באיכון של מכשירי הטלפון ששניהם כאן. אתה מבין? נטע כאן איפשהו ואני לא חוזר בלעדיו. הבטחתי לאימא שלו".

דרך פתח האוהל יכולנו לראות את שורת המכולות הסגורות שעמדו ברחבה. מכולות מלאות במוות שטרם ניתנו לו שמות. המחשבה שנטע נמצא כל קרוב וכל כך רחוק הייתה מייאשת.

"עומר, זה עלול לקחת זמן. הרבה זמן. קשה לדעת..." עומר קטע אותי: "אנחנו רוצים לקבור אותם ביחד. זה כל מה שאנחנו מבקשים. אנחנו לא נוכל לעמוד בשתי לוויות בתוך כמה ימים... תעזור לי להביא את שניהם הביתה... אימא שלהם מחכה והבטחתי לה..."

המשכתי להסתכל על מכולות הקירור בשתיקה. "מה אגיד לו?" חשבתי לעצמי, שאולי בכלל אי אפשר להגיע אל הבן שלו כי הוא נמצא מאחורי כל כך הרבה ילדים ונשים וגברים? שיש עוד כל כך הרבה בני משפחה שמחכים לבשורה שתגאל אותם מהאיזודאות?

עומר ראה אותי מסתכל החוצה, וכאילו קרא את מחשבותיי: "אני מוכן לעשות את זה בעצמי. אולי אני אבוא עם עוד חברים מהקיבוץ ונעבור על החללים אחד אחד עד שנמצא אותו. מה אתה אומר? בבקשה..."

הרגשתי את הייאוש שממלא אותי. השיחה עם עומר שאיבד את שני בניו, המראה של ברק המת ששוכב לפנינו, מכולות הקירור הענקיות שבחוץ, ונטע שנמצא אי-שם בתוך אחת מהן. הכול נראה כל כך בלתי אפשרי ומעבר למילים. "אני כל כך מצטער, עומר. הלוואי שיכולתי. אני כל כך מצטער".

עומר התבונן בי בשקט. אולי קיבל את הגזירה ואולי היה תשוש מכדי להתווכח. הוא נעמד באנחה ורק אמר: "אני חוזר לשבת בחוץ. אני אחכה. הבטחתי לאימא שלהם שהם יחזרו ביחד".

הסתכלתי על הגב השפוף שלו הולך ומתרחק ממני, בדרך לעוד לילה במתחם המשפחות. עד שהילדים יהיו ביחד.

הסיפור מדגים את קונפליקט הנאמנות הכפולה, ואולי אף המשולשת, שבה היה נתון העובד הסוציאלי - בין נוהלי המשטרה והצבא, טובתם של כלל החללים ומשפחותיהם, והצרכים האישיים של עומר ואשתו, הוריהם השכולים של שני האחים. דהיינו, האם נכון לאפשר חריגה מהנהלים שנקבעו ביחס לתהליך זיהוי החללים והטיפול בהם, תוך פגיעה אפשרית ברגשותיהן

מקום לקיים בדיקת עומק לגבי מידת ההתייחסות הבסיסית בתוכניות ההכשרה לעבודה סוציאלית, ברמות הבוגר והמוסמך, לאבחון ולהתערבויות בשעת חירום, עם דגש על הפן האתי - כגון בסוגיות של תיעוד, שמירת סודיות וגבולות בטיפול (מיכאלי, 2023). לצד זאת, ברמת ההכשרה וההכרה במומחיות פרופסיונלית, אנו סבורים - לאור תהליך הניתוח של המקרים המתוארים במאמר זה - שיש לשקול את בידולו של תחום הטראומה מתחום בריאות הנפש ברשימת תחומי המומחיות הפרופסיונליים, כך שהוא יהיה תחום המומחיות האחד עשר, ובכך לסמן את תחום הבעיה הנ"ל ככזה הדורש ידע והכשרה ייחודיים, כל שכן מבחינת הקניית כלים ייעודיים להתמודדות עם דילמות אתיות במצבי חירום.

יש לשקול את בידולו של תחום הטראומה מתחום בריאות הנפש ברשימת תחומי המומחיות הפרופסיונליים ובכך לסמן את תחום הבעיה הנ"ל ככזה הדורש ידע והכשרה ייחודיים, כל שכן מבחינת הקניית כלים ייעודיים להתמודדות עם דילמות אתיות במצבי חירום

לצד הדילמות האתיות, להתערבות במצבים חריגים של חירום וטראומה עשויות להיות גם משמעויות קליניות שונות. כך למשל, ההיענות לרצונו של אבנר לראות את בתו היא התערבות טיפולית שיש בה משום החזרת יכולות שליטה ובחירה לנפגע הטראומה. מאידך גיסא, היא מוסיפה מרכיבי דחק ויזואליים, העלולים להחמיר את מצבו הנפשי של אבנר או להקשות את תהליך ההחלמה העתידי. העובד הסוציאלי נדרש, אם כן, להיות מצויד במיומנויות התערבות במצבי משבר ובהבנה מעמיקה של תגובות טראומטיות אקוטיות.

לבסוף, בהסתמך על הניתוח האתי של הסיפורים, אנו מציעים - על בסיס מדרג העקרונות האתיים של דולגוף ושות' (Dolgoft et al., 2011) - מודל יישומי עדכני (ראו תרשים 1) המבוסס על חמישה ערכים, שבעינינו מותאמים לאופיין של הזירות שבהן מתהוות דילמות אתיות בזמני חירום. לפי מודל עדכני זה, אנו סבורים כי בסיפור "מאיה של אבנר", בשם עקרון האי נזק, היה על יהונתן לעודד את אבנר להימנע מלראות את גופת בתו במצב ריקבון, גם במחיר של שכנוע והפעלת לחץ אינטנסיבי כדי שהאב יוותר על זכותו החוקית (למשל, ||||

לדילמות האתיות המגולמות לא אחת בזמן אמת בעת חשיפה למצבים טראומטיים ייחודיים; כאלה שאיש לא העלה בדעתו עד לאחרונה שיהיה צורך להתמודד עימם, כגון זיהוי קורבנות של רצח המוני (גור קול ושות', 2024).

אכן, למחקר המוצג במאמר זה יש חיסרון אונטולוגי ומתודולוגי שכן הוא מבוסס אך ורק על חוויות סובייקטיביות אישיות של החוקר הראשון (יהונתן), כך שאיננו משמיע את קולם של הסובייקטים המתוארים בסיפורים ואיננו מביא תיקוף לחוויות אלו על ידי הרחבת הפרספקטיבה על האירועים המסופרים מזוויות נוספות. נוסף על כך, המחקר איננו מעוגן בכלי איסוף מידע כגון תצפיות וראיונות, ומשכך לא מגולמת בו טריאנגולציה.

עם זאת, למרות מגבלות משמעותיות אלו, המקרים המתוארים מגלים לקונה משמעותית, מאחר שאפיוניהן של הדילמות האתיות משתנים בהתאם לתחום הבעיה (Viscarret et al., 2020). לפיכך, אנו ממליצים כי נוכח הנסיבות הייחודיות המאפיינות את מציאות החיים בישראל, יתקיים סיעור מוחות במשרד הרווחה, בשיתוף עם איגוד העובדים הסוציאליים - הן ביחס לאופן שנושא הטראומה משתלב ברמות התערבות שונות בהיבט של ידע ומיומנויות, והן בהקשר לדילמות אתיות בזמני חירום הנגזרות מכל תחום מומחיות. כמו כן, מאחר שנושא הטראומה הוא נדבך בתחום המומחיות של בריאות הנפש, אנו ממליצים לבחון כיצד הנושא מגולם באופן רחבי בתחום מומחיות זה. ראוי לציין בהקשר זה כי ממצאי המחקר אינם מתיימרים לשקף ולייצג את מלוא המורכבות של הדילמות האתיות שעובדים סוציאליים נחשפים אליהן במצבי חירום. לכן, אין אפשרות להכליל את ממצאי המחקר על סיטואציות אתיות אחרות ויש צורך לבצע מחקרים נוספים בתחום האתיקה בחירום, תוך הצגת נקודות המבט של המטופלים, לשם העשרת הפרספקטיבה האפיסטמולוגית.

באשר למשמעויות היישומיות בשדה העבודה הסוציאלית, ניתן להניח שעובדים סוציאליים שעברו הכשרה ואימונים ייעודיים לתפקוד בשעת חירום, לרבות הכשרה להתמודדות עם הדילמות האתיות בעת חירום ומשבר, יתפקדו טוב יותר מעובדים סוציאליים ללא הכשרה דומה (גרנות, 1992; Loewenberg, 1992). בהקשר זה, ביקורת שנשמעת ביחס להתערבויות בתחום בריאות הנפש לאחר אירועי "השבת השחורה", היא שבמערך הטיפולי יש הסתמכות רבה מדי על מתנדבים, ולא על עובדים מיומנים שעברו הכשרה להתערבות מקצועית במצבים אקוטיים אלו. זהו כשל במדיניות הלאומית להתמודדות עם מצבי חירום (Elyoseph et al., 2024). לפיכך, ברמת האינטגרציה בין ההכשרה המקצועית לצורכי השטח והשעה, אנו סבורים שיש

“עד שהילדים יהיו ביחד”, אנו סבורים כי יהונתן נהג כהלכה כאשר העדיף את ערכי הפרטיות והסודיות ביחס לחללים האחרים ולמשפחותיהם, לצד עקרון האי נזק במונח הרחב שלו ברמת המאקרו, ולא שעה להפצרותיו של האב. שכן אילו היה מאפשר זאת, הדבר היה עשוי לגרום לכאוס ולתסיסה במתחם המשפחות. |||

על ידי הדגשת המחירים הנפשיים והצנעת השיקולים ההפוכים, כדוגמת ההזדמנות לפרידה). בסיפור “רק קליע אחד”, אנו סבורים כי יהונתן נהג באופן נכון מבחינה אתית בכך שתיעדף את עקרון האי נזק, על ידי מסירת מידע לא מדויק לאם לגבי אופן הירצחו של ליאור במטרה למנוע ממנה עוגמת נפש. בסיפור

רשימת המקורות

Elyoseph, Z., Hadar-Shoval, D., Angert, T., Yitshaki, N., Hol, E., Asman, O., & Levkovich, I. (2024). Mental health volunteers after the Oct 7 Gaza border crisis in Israel: Silent warriors. *The Lancet Psychiatry*, 11(1), 10-12. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(23\)00369-3](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00369-3)

Gómez-García, R., Lucas-García, J., & Bayón-Calvo, S. (2022). Social workers' approaches to ethical dilemmas. *Journal of Social Work*, 22(3), 804-823. <https://doi.org/10.1177/14680173211010251>

Linzer, N., Conboy, A., & Ain, E. (2003). Ethical dilemmas of Israeli social workers. *International Social Work*, 46(1), 7-21. <https://doi.org/10.1177/0020872803046001590>

Loewenberg, F. M. (1992). Notes on ethical dilemmas in wartime: Experiences of Israeli social workers during Operation Desert Shield. *International Social Work*, 35(4), 429-439. <https://doi.org/10.1177/002087289203500405>

Rambo, C. (2016). Strange accounts: Applying for the department chair position and writing threats and secrets “in play”. *Journal of Contemporary Ethnography*, 45(1), 3-33. <https://doi.org/10.1177/0891241615611729>

Segal, M., & Peled-Avram, M. (2024). Ethical Dilemmas in the Fieldwork Training of Social Work Students. *Ethics and Social Welfare*, 18(1), 54-70. <https://doi.org/10.1080/17496535.2023.2237219>

Sparkes, A. C. (2024). Autoethnography as an ethically contested terrain: Some thinking points for consideration. *Qualitative Research in Psychology*, 21(1), 107-139. <https://doi.org/10.1080/14780887.2023.2293073>

Viscarret, J. J., Idareta, F., Ballester, A., & Úriz, M. J. (2020). Ethical dilemmas and areas of social work intervention in Spain. *Journal of Social Service Research*, 46(1), 55-70. <https://doi.org/10.1080/01488376.2018.1524813>

גור קול, י', פולק כהן, י', סהר לביא, ז', לנג, ב', אנגלרד, ע', אלרון, נ', בירנשטוק כהן, ש', הלמן, ס', דרור, א', גוזמן, ג', דרור, ר', פיאמנטה, י', דורון, י', שילוח, נ', חן, ו', הראל, א', חבר, ס', שנער, ו', שפיצר, ז', ושוורץ, ק"ק (2024). מחנה “שורה” - ליווי משפחות חללים לזיהוי ולפרידה מהיקרים להם. מידעו”ס בחירום - מלחמת “חרבות ברזל”, ינואר. <https://www.davar1.co.il/486504>

גרופר, ע', וסקובסקי, מ' (2022). עמדה: אתיקה מקצועית לעובדים חינוכיים טיפוליים בעבודה עם ילדים ומתבגרים במצבי סיכון. מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית, 30(54), 147-162.

גרנות, ח' (1992). נטישת תפקיד בשעת חירום - עבודה סוציאלית במשבר המפרץ. חברה ורווחה, י”ב(3), 243-249.

מיכאלי, נ' (2023). אתיקה בימי חירום. מידעו”ס בחירום - מלחמת “חרבות ברזל”, נובמבר. <https://www.davar1.co.il/460630>

משרד הרווחה והביטחון החברתי (2024). בקשה להכרה במומחיות בעבודה סוציאלית. <https://www.gov.il/he/service/apply-for-social-work-expertise-recognition>

פנחס, ב', ומיכאלי, נ' (2012). אתיקה מקצועית בעבודה סוציאלית. בתוך מ' חובב, א' לונטל וי' קטן (עורכים), עבודה סוציאלית בישראל (עמ' 90-111). הקיבוץ המאוחד.

איגוד העובדים הסוציאליים (2018). קוד האתיקה המקצועית של העובדים הסוציאליים בישראל. <https://www.socialwork.org.il/prdFiles/202018%האתיקה20%החדש2018.pdf>

Chatzifotiou, S., & Papouli, E. (2022). Social workers dealing with ethical dilemmas in the course of their professional work: The Greek experience. *The British Journal of Social Work*, 52(8), 4795-4814. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac084>

Dolgoft, R., Loewenberg, F., & Harrington, D. (2011). *Ethical decisions for social work practice (9th ed.)*. Belmont, CA: Brooks/Cole - Thomson Learning.

Edwards, J. (2021). Ethical autoethnography: Is it possible? *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 1609406921995306. <https://doi.org/10.1177/1609406921995306>